

AHMET ÎNSEL

TURCIA LUI ERDOĞAN

ÎNTRE VISUL DEMOCRAȚIEI
ȘI TENTAȚIA AUTORITARĂ

Traducere din limba franceză de Geanina Tivdă

Cuvânt-înainte de Cristian Diaconescu

CORINT
ISTORIE

care, prin vocea ministrului de Externe, îndemneau musulmanii din regiune (de fapt, sunniții) să se roage împreună în moscheea Omeyyazilor în timpul verii 2013. În chestiunea siriană, cu excepția Franței, Turcia era tot mai izolată de aliații ei occidentali.

La o lună și jumătate de la întoarcerea lui Erdoğan din Statele Unite ale Americii, în Egipt, președintele ales Morsi a fost răsturnat de la putere de o lovitură de stat militară. Guvernul turc a reacționat imediat, a denunțat gestul armatei egiptene și a susținut legitimitatea președintelui decăzut din drepturi. Noul guvern egiptean a rupt relațiile diplomatice cu Turcia. Văzând acest lucru, Ennahda s-a distanțat la rândul său, la fel de rapid, de *think tank**-urile turcești ale AKP trimise în Tunis. Treptat, Turcia a ajuns într-o situație paradoxală pentru o țară care avea aspirații să joace rolul de „țară pivot” în regiune. Conform doctrinei ministrului Afacerilor Externe, mobilizându-și „profunzimea strategică” ce ar proveni deopotrivă din istoria și geografia sa, Turcia avea vocația să devină un pol regional stabilizator în Orientul Mijlociu, în Caucaz și eventual în Balcani. Or, în toamna anului 2013, încă nu erau restabilite relațiile diplomatice cu Israelul, cele cu Siria și Egiptul erau suspendate, protocoalele semnate în vederea deschiderii frontierelor între Armenia și Turcia erau „îngropate”, iar Grecia și Bulgaria construiau ziduri și săpau tranșee la granițele lor cu Turcia pentru a-i bloca pe imigranții clandestini care tranzitau această țară (afghani, irakieni etc.). Într-un mesaj pe Twitter, un consilier în politica externă a prim-ministrului turc califica această situație drept „izolare prețioasă”. Slabă consolare, semănând mai degrabă a resemnare... De la „zero probleme cu vecinii”,

* Organizație, cel mai adesea nonprofit, care cercetează și susține politici sociale, strategii politice, economice, militare, tehnologice și culturale (n. red.).

Turcia a ajuns în situația de a avea relații de bună vecinătate, deși duplicitară, doar cu regiunea Kurdistanul irakian.

Momentul de ruptură: evenimentele din parcul Gezi

La o săptămână după întoarcerea sa din Statele Unite ale Americii, un eveniment, foarte banal la început, a afectat popularitatea prim-ministrului. În 28 mai 2013, dimineața devreme, lucrătorii primăriei din Istanbul au tăiat câțiva copaci în parcul Gezi, situat în piața Taksim. Câțiva activiști în domeniul protecției mediului au intervenit. De luni de zile ei se opuneau proiectului ce viza transformarea acestei zone într-o piață pietonală. Amploarea desfășurării de forțe polițienești împotriva acestui mic grup a determinat mii de persoane să se mobilizeze și să ocupe parcul. În câteva zile, un protest de o amploare puțin cunoscută în Turcia s-a organizat în jurul acestei piețe simbol în istoria mișcărilor sociale turce și s-a extins rapid și în alte orașe.¹⁵

Programul inițial al contestatarilor, privind reamenajarea urbană, a fost rapid abandonat și s-a trecut la un alt gen de contestare. Ea exprima un fel de saturație resimțită de tineri și o parte a clasei de mijloc urbane împotriva politicii în plan social și cultural din ce în ce mai conservatoare a prim-ministrului (restricționarea comercializării alcoolului, proiectul de interzicere a avortului, încurajarea natalității, reorganizarea învățământului primar astfel încât să se redeschidă colegiile religioase Imam Hatip, proiectul construirii unei mari moschei care să domine Istanbulul de pe înălțimile Bosforului etc.). Conservatorismul tot mai pronunțat și proiectul lui Erdoğan prin care urma să se „formeze viitoarele generații pioase”, îndeosebi prin redeschiderea colegiilor religioase și introducerea mai multor cursuri opționale de religie în programele școlare,

i-au iritat din ce în ce mai mult pe cei atașați laicismului kemalist și i-au îngrijorat pe aleviți. Tot mai multe semne de întrebare apăreau în legătură cu existența unui program ascuns al guvernului de islamizare a statului turc. În acea atmosferă tensionată, angajamentul prim-ministrului în favoarea transformării urbane i-a provocat pe cei nemulțumiți. Într-adevăr, deși ocupa funcția de prim-ministru, Tayyip Erdoğan se comporta ca și cum ar fi fost în continuare primarul Istanbulului, ba chiar primarul tuturor orașelor turcești. Cei zece ani de guvernare a AKP, care considera domeniul imobiliar și al lucrărilor publice principala forță a creșterii economice și o sursă importantă de creare și distribuire a veniturilor, au schimbat profund peisajul urban, prin alungarea populației modeste din centrul orașelor și construirea a sute de centre comerciale.

Oamenii credeau că prim-ministrul era prea autoritar și doritor să concentreze toată puterea în mâinile sale, să adopte o poziție arogantă și agresivă față de orice contestare a deciziilor și autorității sale, să abuzeze de poziția sa, să indice nominal uneori persoanele pe care justiția trebuia să le urmărească. Dincolo de apărarea unui spațiu verde și a unei piețe care era în mod tradițional locul de adunare al întrunirilor politice și culturale din Istanbul, manifestanții cereau respectarea diversității modului de viață, o democrație participativă și, printr-o explozie de umor, sfidau autoritarismul arogant al „marelui stăpân”. Proiectul Gezi a devenit catalizatorul reacției societății împotriva tuturor marilor proiecte pe care Tayyip Erdoğan le denumea „proiecte nebunești” (un al treilea pod peste Bosfor, un al treilea imens aeroport la Istanbul, realizarea unui canal care să lege Marea Neagră și Marea Marmara pentru a dubla Bosforul etc.). În implicarea personală și pasională de redefinire a Istanbulului, unii au început să vadă expresia voinței lui Erdoğan de a-și pune pecetea asupra orașului și de

a-l transforma în orașul simbol al „noii Turcii”, conservatoare, mercantile și neoliberale.

Parcul Gezi și piața Taksim au fost ocupate de manifestații timp de vreo zece zile, până la evacuarea lor prin intervenția foarte brutală a forțelor de poliție, în 16 iunie 2013, din ordinul expres al prim-ministrului. Manifestațiile, care s-au înmulțit în zilele următoare în aproape toată Turcia, au fost reprimite cu mare violență. Șapte manifestații, dar și persoane care treceau prin zona protestelor, au murit din cauza atacurilor poliției. În iunie 2013, în 80 din cele 81 de provincii s-au desfășurat demonstrații după modelul Gezi, mai mult sau mai puțin importante. O decizie a tribunalului administrativ prin care se anula proiectul inițial a dus treptat la încetarea mișcărilor de protest la sfârșitul lunii iunie. Dar pentru Tayyip Erdoğan bilanțul a fost catastrofal, chiar mai mult decât pentru partidul său. Recurgerea la teza unui complot împotriva Turciei, denunțarea intervenției „puterilor malefice” din spatele manifestațiilor și mai ales inventarea unui nou lobby internațional împotriva Turciei – lobby-ul ratelor dobânzii – au anulat în mediile internaționale imaginea lui Erdoğan de om de stat responsabil. Lira turcească s-a depreciat drastic, ceea ce le-a oferit ocazia personalităților de marcă ale AKP să reia tema complotului. Conducătorii AKP au perceput sprijinul direct acordat de liderii europeni protestelor din Gezi, criticile adresate guvernului de către responsabilii Comisiei și Parlamentului European în urma intervențiilor brutale ale poliției și răsturnarea președintelui Morsi în Egipt drept dovezi existenței unui complot care urmărea prăbușirea guvernului Erdoğan, după modelul „revoluțiilor colorate” din Ucraina și Georgia. Purtătorii de cuvânt ai partidului au denunțat acea „mână străină”, sionistă, americană sau europeană.

Or, sfârșitul președinției cipriote a Uniunii Europene, în decembrie 2012, permisesse insuflarea unui anumit dinamism relațiilor cu UE. După trei ani de „îngheț”, un nou capitol de negocieri, referitor la politica regională, s-a deschis în sfârșit în octombrie 2013. Dar odată cu evenimentele din Gezi s-au dezlănțuit criticile din partea Comisiei Europene și a majorității liderilor europeni privind gestionarea autoritară a liderului AKP a problemelor de stat și slăbiciunile cronice în lupta împotriva corupției.¹⁶

Vizita lui Tayyip Erdoğan la Bruxelles, în ianuarie 2014, la câteva săptămâni după dezvăluirile privind afacerile de corupție în care erau implicați miniștri ai guvernului său, s-a desfășurat într-o atmosferă foarte tensionată. Majoritatea responsabililor grupurilor parlamentare europene, mai ales președinții grupurilor favorabile intrării Turciei în UE, precum socialiștii și verzi, și-au exprimat decepția privind repunerea sub semnul întrebării a statului de drept și a libertăților fundamentale. Raportul privind Turcia, supus Parlamentului European în martie 2014, a fost cel mai critic dintre documentele anuale consacrate acestei țări de zece ani încoace. Se denunțau regresele în materie de democrație, mai ales noua lege privind Internetul, contrareforma juridică ce reducea independența justiției și intervențiile arbitrare ale puterii executive.

Problema kurdă: progrese și stagnări

În mod decisiv, anul 2013 a fost anul primăverii kurde în Orientul Apropiat, în Siria, Irak și Turcia. Vizita parlamentarelor Partidului pentru Pace și Democrație (BDP) la Abdullah Öcalan, în închisoare, a adăugat mai multă transparență procesului de negociere început între șeful istoric al PKK și responsabilii serviciilor secrete turce. Într-o scrisoare care a fost citită public la Diyarbakir și transmisă în direct de majoritatea

posturilor de televiziune, Abdullah Öcalan a cerut tovarășilor săi de luptă să renunțe la rezistența armată și să participe la viața politică. El a proclamat „dispariția paradigmei negaționiste (a identității kurde)” și începerea unei ere noi în care „armele vor înceta pentru ca ideile să se poată exprima”. Sfatul înțelepților numit de guvern, ai cărui șaizeci de membri erau repartizați în șapte grupuri regionale, a fost însărcinat să discute cu societatea civilă modalitățile de rezolvare a chestiunii kurde. Ei au străbătut Turcia în lung și-n lat în lunile mai și iunie. Pe de altă parte, mii de kurzi zăceau în închisori, mai ales avocați, ziariști, aleși locali și câțiva parlamentari. Până la sfârșitul verii, cererile de eliberare venind din partea unor organizații de apărare a drepturilor omului și a unor reprezentanți ai opoziției nu au fost soluționate de guvern.

După ce a îndepărtat efectele evenimentelor din parcul Gezi, Tayyip Erdoğan a reluat inițiativa în viața politică folosindu-se de chestiunea kurdă. Spera astfel să câștige în schimb sprijinul implicit al kurzilor pentru proiectul său pentru un regim prezidențial. Primul pas a constat în anunțarea, la sfârșitul lunii septembrie, a celui de-al patrulea pachet de măsuri de democratizare. Măsurile referitoare direct la problema kurdă, anunțate chiar de prim-ministru, aveau în vedere anularea interdicției de a folosi literele x, w și q în documentele oficiale (aceste litere figurează în alfabetul kurd), posibilitatea de a introduce învățământul primar și secundar în limba kurdă în școlile private, eliminarea jurământului republican (care avea o conotație naționalistă și era obligatoriu citit în fiecare dimineață de elevi, începând din anii 1930) și, în sfârșit, posibilitatea de a folosi în mod oficial fostele nume ale localităților, mai ales cele kurde. Existau, desigur, și măsuri prin care Erdoğan urmărea să dea satisfacție și electoratului conservator musulman, cum era, de exemplu, eliminarea

interdicției de a purta vălul de către funcționarii publici, cu excepția judecătoarelor și a cadrelor militare.

În 16 noiembrie 2013, prim-ministrul a organizat la Diyarbakir o întâlnire istorică la care a participat Massoud Barzani, președintele guvernului din Kurdistanul irakian. Cei doi conducători au asistat la un concert al artiștilor kurzi din Turcia, Ibrahim Tatlıses și Shivan Perver, care călătorea pentru prima oară în țara natală după 37 de ani. Într-un lung discurs, Tayyip Erdoğan a pronunțat pentru prima dată termenul „Kurdistan”, atunci când a citat titlul oficial al lui Barzani. Tot în acel context a evocat marii poeți kurzi și a subliniat fraternitatea istorică și unitatea religioasă a celor două popoare. Așa cum se proceda în toate aparițiile publice ale prim-ministrului, evenimentul a fost transmis în direct la toate posturile de televiziune. Deoarece popularitatea sa scăzuse după evenimentele din Gezi, prim-ministrul turc încerca să recreeze adepților săi un climat de încredere în liderul lor. În același timp, afișându-se alături de Massoud Barzani, el sugera alianța a doi conducători conservatori sunniți din regiune împotriva axei Teheran–Damasc–Baghdad, precum și împotriva filialei siriene a PKK, Partidul Uniunii Democratice (PYD). Guvernul turc avea o dilemă: pe de o parte, se temea de înființarea unei noi regiuni kurde autonome, după cea din Irak, de-a lungul frontierei siriene, care ar fi putut servi drept bază din umbră a PKK, iar pe de altă parte, privea cu îngrijorare posibilitatea ca PKK să se transforme într-o forță politică legală. În ciuda numeroaselor dezbatere, nu s-au înregistrat alte progrese în chestiunea kurdă până la alegerile prezidențiale din 2014.

Acuzația de corupție versus acuzația de complot

În 17 decembrie 2013, dimineața devreme, având mandate de percheziție, polițiștii s-au prezentat la domiciliile copiilor a trei

miniștri în funcție, dintre care cel de Interne și ale unui grup de vreo 40 de persoane. Astfel au devenit publice două anchete importante privind afacerile de corupție și spălare de bani derulate în ultimele 14 luni. Erau vizați mai mulți miniștri, copiii lor, directorul general al unei mari bănci de stat, oameni de afaceri apropiați de șeful guvernului, responsabili municipali ai unui sector din Istanbul, bastion al AKP. Circa douăzeci de persoane au fost plasate în arest preventiv, inclusiv fiii celor trei miniștri. Tayyip Erdoğan a încercat să împiedice al doilea val de percheziții prevăzut în săptămâna următoare, care îl avea în vizor pe fiul său cel mare. Puterea le-a interzis polițiștilor să se supună autorității procurorilor, fără permisiunea prealabilă a prefectilor. În câteva săptămâni, aproximativ 1 000 de responsabili din poliție au fost transferați din oficiu în funcții inferioare sau în alte orașe, unii de mai multe ori la rând. Procurorilor însărcinați cu anchetele respective li s-au retras dosarele. Denunțând a doua tentativă de lovitură de stat (prima ar fi avut loc în iunie, în timpul evenimentelor din Gezi), guvernul Tayyip Erdoğan a încălcat fără niciun scrupul principiul separării puterilor în stat și a intervenit direct și public în anchetele aflate în curs de desfășurare.

Prim-ministrul a acuzat comunitatea Gülen și pe șeful său spiritual, Fethullah Gülen, că se aflau în spatele acestei „lovitură de stat puse la cale din străinătate”. Totodată a remaniat guvernul, acceptând demisia a patru miniștri acuzați de acte de corupție. Deși măsurile declanșate în cadrul poliției și justiției s-au înmulțit, guvernul nu a reușit să împiedice difuzarea pe Internet a unor documente compromițătoare, cu precădere conținutul interceptărilor telefonice ale lui Tayyip Erdoğan și ale fiului său. Un război fratricid a început între conducerea AKP și comunitatea Gülen.¹⁷

Tensiunile dintre cele două grupări datau mai demult. Bănuite că s-au infiltrat în poliție și în justiție de vreo zece ani,

cercurile apropiate comunității Gülen din serviciile de securitate se pare că au încercat în zadar să obțină controlul asupra Secretariatului de stat pentru ordine și securitate publică, înființat în anul 2009. Comunitatea Gülen s-a opus dialogului cu PKK. Criza a devenit de notorietate atunci când, în februarie 2012, un procuror, suspectat de guvern că făcea parte din mișcarea gülenistă, a emis un mandat de reținere împotriva înalților responsabili ai serviciilor secrete pentru „activități de colaborare secretă cu organizații teroriste”. Era vorba de negocierile secrete inițiate de înalții responsabili ai serviciilor secrete, la cererea personală a prim-ministrului. Solicitând blocarea operațiunii care-l amenința în mod indirect, Tayyip Erdoğan a reacționat lansând o procedură prin care interzicea cursurile pregătitoare pentru concursurile de admitere la universități, foarte răspândite în Turcia, în care rețelele güleniste erau foarte implicate.¹⁸

Acest război deschis a inaugurat o nouă perioadă de tulburări politice în Turcia. Autoritarismul puterii s-a intensificat, iar Tayyip Erdoğan, constrâns să lupte pentru a acoperi afacerile de corupție care vizau guvernul și propriul său anturaj, a pus în joc toate atuurile de care dispunea pentru a păstra sprijinul alegătorilor în apropierea alegerilor municipale din 30 martie 2014. El a acuzat întreaga opoziție, de la CHP până la dreapta naționalistă, inclusiv oameni de afaceri, grupuri de presă etc., că era complicea comunității Gülen și că acționa împreună cu forțe oculte străine pentru a răsturna puterea legitimă printr-o lovitură de stat.

„Marele magistrul” devine șef de stat

Din cauza scandalului, ținând cont și de autoritarismul tot mai evident al guvernului, Turcia a încetat să fie polul de atracție al revoluțiilor arabe. Nici AKP nu mai era farul unui islam așa-zis moderat, nici Tayyip Erdoğan nu mai era

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	5
<i>Prefața pentru ediția în limba română – Lovitura de stat – „un mare dar de la Dumnezeu”</i>	11
<i>Introducere – Fondarea unei noi Turcii</i>	21
Capitolul 1 – <i>Moștenirea unei republici autoritare</i>	31
Meandrele modernizării de tip occidental	32
Republica kemalistă	35
Laicismul autoritar	39
Ambiguitățile occidentalismului	42
Forțele pretoriene și „statul profund”	44
Capitolul 2 – <i>Factorii ce au influențat ascensiunea AKP</i>	49
„Războiul murdar” cu PKK	50
Descoperirea „statului profund”	53
Lovitura de stat „postmodernă”	55
O economie în stare de criză permanentă	59
Respingerea guvernelor de coaliție	61
Capitolul 3 – <i>De unde vine AKP?</i>	65
Originile islamismului turc	66
Apariția partidelor politice islamiste	70
<i>Milli Görüş</i> , coloana vertebrală a islamului politic turc	74
Partidele izvorâte din doctrina <i>Milli Görüş</i>	78
Capitolul 4 – <i>Metamorfozele islamului politic</i>	79
„Ordinea justă”	81
Implozia lui <i>Milli Görüş</i>	84
Parcursul AKP spre centrul scenei politice	88
AKP câștigă bătălia pentru centru	90

Capitolul 5 – <i>Democratizarea defensivă a AKP</i>	94
Din închisoare în fruntea guvernului	95
De la islamism la partidul „conservator-democrat”	97
Prima confruntare dură cu „statul profund”: Planul Annan	100
„Revoluția Bosforului”	103
„Dar ce fac forțele vii?”	107
Restabilirea încrederii prin stabilizarea creșterii economice	114
Capitolul 6 – <i>Transformarea hegemonică a AKP</i>	117
Ideea intolerabilă a unui „președinte islamist”	117
„AKP este un partid antilaic, dar...”	122
Procesele Ergenekon: de la voința de epurare a statului profund la reglările de conturi politice	126
Problema kurdă: cum se poate avansa dând înapoi?	130
Criza economică și distanțarea de Uniunea Europeană	134
Capitolul 7 – <i>AKP, partid dominant, conservator și autoritar</i>	141
Din nou despre încălcarea libertății presei și de exprimare	142
Virajul autoritar al referendumului din 2010	144
Noua vânătoare de vrăjitoare	146
Tayyip Erdoğan, „magistru al politicii”	148
2013: <i>annus horribilis</i> al AKP	151
Era „izolării prețioase” a diplomației turce	155
Momentul de ruptură: evenimentele din parcul Gezi	157
Problema kurdă: progrese și stagnări	160
Acuzația de corupție versus acuzația de complot	162
„Marele magistru” devine șef de stat	164
Capitolul 8 – <i>Recep Tayyip Erdoğan, noul om puternic al Turciei</i>	169
Șef încă din tinerețe	170
Fondatorul „noii Turcii”	175
Restabilirea încrederii Turciei	179
Autoritarismul din rândul păturilor de jos	182
Concluzii – <i>Cele trei capcane întinse „noii Turcii”</i>	187
Note	199
Listă de abrevieri	211
Cronologie	213
Mulțumiri	217